

Groeiende erkenning voor stedenbouw en landschaps-architectuur in Vlaanderen

Tekst Evelien Pieters

De nadruk op private bouwprojecten in België heeft het land ruimtelijk versnipperd en, zeker in Nederlandse ogen, tot een rommelig landschap geleid. Wat minder bekend is: steeds vaker werken overheden hard om nieuwe wegen te zoeken. Nederlandse ontwerpbureaus leveren een welkome bijdrage. 'In Vlaanderen hebben we het voordeel van de onbevangen buitenstaander.'

BELGISCHE TOESTANDEN

Actualiteitenprogramma's over de ruimteverslindende verstedelijking, de documentaireseries ArchiBelge en Atelier de Stad zijn een teken dat de ruimtelijke opgave in België op de agenda staat. Een koerswijziging is nodig om het volgebouwde land leefbaar te houden, te voldoen aan de almaar groeiende vraag naar woningen, de balans met open ruimte in het oog te houden en passende antwoorden te vinden voor het prangende mobiliteitsvraagstuk. De koerswijziging lijkt de laatste jaren daadwerkelijk ingezet, zo blijkt ook uit de inzendingen voor dit jaarboek. Daartussen zat een flink aantal projecten over grootschalige visievorming in Vlaanderen en Brussel: veelal stedelijke opgaven, niet zelden voortbouwend op een landschappelijke structuur, uitgeschreven door publieke opdrachtgevers. Opvallend, aldus de selectiecommissie, temeer omdat dit soort opgaven in Nederlandse steden in de oogst ontbrak. Hoe komt dit? Is er in België inderdaad een verandering in het denken en meer aandacht voor grootschalige ruimtelijke plannen?

Perspectief in Vlaanderen

De Vlaamse landschapsarchitect Steven Delva, ook lid van de selectiecommissie van het jaarboek, ervaart na ruim tien jaar praktijkervaring in Nederland en België een positieve verandering: 'Ja, ik zie eindelijk perspectief in Vlaanderen. Niet meer elke keer hoef ik het belang van landschapsarchitectuur binnen ruimtelijke planning uit te leggen. Het inzetten van grote landschappelijke structuren is steeds vaker al onderdeel van de opgaven.' De Vlaamse landschapsarchitect David Verhoestraete van het bureau Cluster bevestigt dit: 'De voormalige Vlaams Bouwmeester Marcel Smets heeft hieraan bijgedragen door projecten op het gebied van infrastructuur, landschapontwikkeling en masterplanning juist ook te benaderen als ruimtelijke ontwerpogpaven.'

Aglaée Degros van het Rotterdams-Brusselse bureau Artgineering: 'Hoewel het ruimtebeleid in België altijd sterk beïnvloed wordt door particuliere belangen – bijna iedereen heeft zijn eigen grond met huis, dat is zijn pensioen – lijkt er nu daadwerkelijk iets te verschuiven. De reden is dat de betaalbaarheid van die manier van wonen onder druk staat en ook het denken over het milieu sterk is veranderd.' Het gevolg is een roep om studies naar en visies op de aanpak van ruimtelijke vraagstukken. Volgens Steven Delva wordt in Vlaanderen tijd genomen voor gedegen onderzoek, vaak in samenwerking met universiteiten. In Nederland signaleert hij een tegengestelde trend waarbij plannen meer op uitvoering gericht moeten zijn. Dat beaamt Endry van Velzen die met zijn bureau De Nijl Architecten werkte aan de studie Labo XX (zie pagina 78): 'In Nederland ligt zo'n grote nadruk op realiteit dat we de aandacht voor onderzoek en beleid zijn kwijtgeraakt. In Vlaanderen bestaat een traditie van onderzoek, maar daar is de afstand tussen beleid en realiteit, tussen onderzoek en uitvoering soms groot.'

Meer aandacht

De koerswijziging lijkt ingezet, maar op de route van onderzoek naar realiteit staan – vrij naar Willem Elsschot – wetten in de weg en praktische bezwaren. Worden de plannen ook uitgevoerd, of beter: bereiken visies hun doel? Een van de obstakels is het ontbreken van een stedenbouwtraditie, analyseert Els Nulens van het Antwerpse Blauwdruk Stedenbouw: 'In Vlaanderen hebben we de afgelopen honderd jaar niet aan stedenbouw gedaan. We hebben ons beziggehouden met planologie en met architectuur, maar niet met specifiek gebiedsgericht ontwerp.' Aglaée Degros ziet dat ook: 'Basiskennis ontbreekt. Dat kom ik vaak tegen

‘De grenzen tussen het Vlaams en Brussels gewest zijn net zo hard als tussen Nederland en Vlaanderen. Op planningsniveau bestaat er geen België’

bij projecten, bijvoorbeeld bij iets eenvoudigs als de maatvoering van fietspaden.' Maar Degros wijst erop dat op enkele opleidingen er langzamerhand meer aandacht komt voor stedenbouw, zoals aan de Vrije Universiteit Brussel. 'In de masteropleiding geef ik les aan veel stedenbouwkundig ambtenaren van kleine gemeentes die hun kennis komen bijspijkeren.' Kennis over landschapsarchitectuur op de grote schaal ontbreekt zo mogelijk nog meer. Opleidingen tot landschapsarchitect richten zich op tuinen en parken, maar het ontwerpen aan het grote schaalniveau wordt niet onderwezen. Delva ging na zijn opleiding in Gent naar de Academie van Bouwkunst Amsterdam, Verhoestraete spijkerde zijn kennis bij via zelfstudie en deed werkervaring op bij ingenieursbureaus die wel werkten aan dit type opgaven. 'In mijn vakgebied zijn in Vlaanderen maar enkele bureaus actief. Al mijn medewerkers zijn opgeleid in Nederland.' De laatste jaren zijn heel wat Nederlandse bureaus betrokken bij opgaven in Vlaanderen – denk aan Palmhout Urban Landscapes

dat samen met De Nijl deelnam aan het onderzoek voor Labo XX, en KCAP dat het masterplan Heizelgebied Brussel maakte. Dat komt ongetwijfeld door de krimpende markt in Nederland, maar ook omdat de Nederlandse kennis wordt gewaardeerd. Niet alleen omdat Nederlandse landschapsarchitecten bedreven zijn in het ontwerpen op het grote schaalniveau, benadrukt Jeroen Ruitenbeek, partner bij Palmhout: 'Als ontwerpers zijn we in Nederland ook gewend te werken voor een combinatie van publieke en private opdrachtgevers, waarbij we hebben geleerd om met tegengestelde belangen om te gaan. En in Vlaanderen hebben we het voordeel van de onbevangen buitenstaander.'

Versnipperd bestuur

Dit betekent nog niet dat de Nederlandse aanpak een-op-een toepasbaar is in de Vlaamse praktijk. Vaak lopen Nederlandse bureaus vast in de gedecentraliseerde beleidsstructuur. Want de Belgische beleidspraktijk is totaal anders dan de Nederlandse, verklaart Aglaée Degros: 'Het beleid in België is sterk gefragmenteerd, we hebben een federale regering, gewesten, provincies en gemeentes, met daarbinnen weer sterk versnipperd bestuur. Bovendien is het ruimtelijk beleid in België volledig georganiseerd rond individueel bezit en bouwen. Ambitieuze regionale visies komen vaak niet goed tot uitvoering doordat private partijen en lagere overheden uiteindelijk bepalen wat er daadwerkelijk gebouwd wordt.' Endry van Velzen: 'In Nederland is bestuurlijke samenwerking vanzelfsprekender. Overheden en organisaties gaan in onderhandeling om visies handen en voeten te geven. In Vlaanderen lijken verantwoordelijkheden sterker afgebakend en structuren formeler en politieker.' Jeroen Ruitenbeek herkent dat: 'Vlaamse gemeentes zijn

Het bureau maxwan ontwierp in opdracht van het gemeentebedrijf voor vastgoed en stadsontwikkeling een masterplan voor de Groene Singel. Dit grootschalige landschapsproject ondersteunt lokale projecten en initiatieven.

Vogelvluchtimpresie van de herontwikkeling van het Brusselse Heizelgebied door het Rotterdamse bureau KCAP. Een sleutelrol is weggelegd voor een 'krachtige groene ruimte' die de planonderdelen, zoals het Atomium en een voetbalstadion, aaneenrijgt.

vaak afwachtend. Ze gieten een stedenbouwkundige visie in een juridisch kader en wachten af met welke plannen ontwikkelaars komen. Natuurlijk speelt mee dat ze zelf weinig grondbezit hebben, maar ze zijn ook niet gewend om als gemeente zelf met private partijen aan de slag te gaan. Laat staan dat gemeentes het aandurven om gronden te onteigenen, dat tornt aan de rechtszekerheid. Het collectieve belang krijgt hierdoor weinig ruimte in de Vlaamse ruimtelijke context.’

In het voor dit jaarboek geselecteerde onderzoek naar de twintigste-eeuwse wijken buiten de Antwerpse ring (in het kader van het traject Labo XX) werkten de bureaus De Nijl en Palmhout samen met de landschapsarchitecten van Feddes/Olthof en het Belgische bureau Blauwdruk Stedenbouw. Het team constateerde dat in die wijken een goede stedenbouwkundige structuur ontbreekt. Volgens Els Nulens van Blauwdruk is het daardoor moeilijk om op dezelfde manier wijkverbetering te bereiken als eerder in de negentiende-eeuwse Antwerpse wijken: ‘De Stad Antwerpen heeft de afgelopen jaren effectief ingegrepen in die negentiende-eeuwse wijken met kleinschalige projecten als katalysatoren voor stadsontwikkeling. Dat werkte goed omdat deze wijken juist wel een sterke stedenbouwkundige structuur hebben. Maar bij de twintigste-eeuwse wijken buiten de Antwerpse ring is de versnippering in eigendom extreem ver doorgevoerd, kijk maar naar de gordel van forten rond Antwerpen, waarvan de ene van de stad is, een ander van de provincie en een derde van het gewest. Om wezenlijk iets aan de kwaliteit van deze brei aan fragmenten te verbeteren zullen we moeten ontwerpen aan grote structuren. Daarvoor is durf nodig en vergaande samenwerking tussen overheden.’

Dichter bij de burger

Jan Zaman van het departement Ruimte Vlaanderen vindt dat overheden en private partijen nauwer moeten gaan samenwerken: ‘In weerwil van het versnipperde eigendom moeten we eigenaren stimuleren om gezamenlijk tot eenzelfde denkrichting en een hoger ambitieniveau te komen. Belanghebbenden die iets willen realiseren zouden van meet af aan moeten meepraten, in plaats van dat lokale overheden achteraf nog proberen bij te sturen op kwaliteit.’ Aglaée Degros ziet op dat vlak mogelijkheden: ‘In België ben je gedwongen om vroeg lokale overheden te betrekken, anders raakt je plan nooit verwezenlijkt. De energie van kleinschalige projecten in uitvoering kun je uitstekend inzetten als inspiratie voor een grotere visie, die daardoor bovendien uiteindelijk dichter bij de burger staat Een beweging waar iedereen in Nederland nu ook hard naar zoekt.’ Deze werkwijze paste Degros’ bureau Artgineering toe in de studie voor de noordrand van Brussel als onderdeel van het Territoriaal Ontwikkelingsprogramma (T.OP). In dit project werken het Vlaams gewest, het Brussels gewest, de provincie Vlaams-Brabant en de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij aan een gezamenlijke visie. Jan Zaman: ‘We zoeken met dit soort nieuwe programma’s naar bestaande projecten in het veld. In dit geval vroegen we drie ontwerpteams een visie te maken en de discussies tussen partijen als lokale overheden en bedrijven te begeleiden. De ontwerp bureaus maakten dus geen ontwerpen, maar stelden vooral de vragen scherp. Het doel was te komen tot een van onderaf gedragen actieprogramma, waarmee we naar de politiek konden stappen.’ Aglaée Degros: ‘Naast het ontwikkelen van de gezamenlijke visie onderzochten we in dit project de invloed van de territoriale indeling. Want vergis je niet: de grenzen tussen het Vlaams en Brussels gewest zijn net zo hard als

tussen Nederland en Vlaanderen. Op planningsniveau bestaat er geen België.’ Jan Zaman: ‘Het is dus al een hele stap dat de gewesten binnen dit traject gezamenlijk onderzoek deden. Maar door bestaande projecten als uitgangspunt te nemen is het onderzoek zeer praktisch-gericht.’

Grenzen van bevoegdheden

De Vlaams Bouwmeester is een belangrijk pleitbezorger van de kracht van ontwerpend onderzoek bij visievorming en het realiseren van coalities. Waarnemend Vlaams Bouwmeester Stefan Devoldere signaleert dat door studies steeds meer ruimtelijke vraagstukken op de agenda komen, maar ziet ook dat het politieke draagvlak nog dun is. ‘Voor overheden blijft het een zoektocht hoe zij ruimtelijke vraagstukken geïntegreerd kunnen aanpakken. Het resultaat van veel studies is overigens nog wisselend omdat bij de start vaak een duidelijke vraag ontbreekt.’ Het team van de bouwmeester geeft regelmatig opdracht tot ontwerpend onderzoek. Devoldere: ‘Het doel van dit soort onderzoek is niet om een ruimtelijk vraagstuk te vertalen naar concrete projecten, maar naar beleid en beleidsstructuren. Daarbij stuiten we regelmatig op de grenzen van bevoegdheden.’ Een ander instrument van de bouwmeester zijn ‘pilootprojecten’. Devoldere: ‘Met deze projecten streven we naar het gelijk op laten gaan van beleidsvoorbereiding en de concrete uitwerking van voorbeelden. Daardoor wordt duidelijk waar het in de realisatiefase aan schort.’ Een interessant voorbeeld is de wijk Schorvoort in Turnhout, waar in een concreet project met lokale partners een nieuwe manier van samenwerking is onderzocht. Het ontwerp team – met onder andere het Gentse bureau voor architectuur en stedenbouw Trans en de Nederlandse bureaus Must en Monadnock – bedacht in samenwerking met een jurist de werkvorm van de ‘grondcoalitie’ waarin publieke en private grondeigenaren samen aan een masterplan werken, met erkenning van hun eigenbelang en hun eigendom. Het proces is nog in volle gang, maar is een hoopgevend voorbeeld in de versnipperde ruimtelijke realiteit van Vlaanderen.

Stukjes

Een betere samenwerking tussen de overheden en private partijen rond belangrijke ruimtelijke vraagstukken ziet Devoldere als grote uitdaging: ‘Onze studies wijzen uit dat opgaven niet zomaar in stukjes zijn te knippen. We hebben een organisatieniveau nodig waarmee met een overkoepelende blik kan worden gestuurd op kwaliteit, een coalitie waar lokale overheden in thuishoren. Ontwerpend onderzoek een rol geven op planningsniveau is op bestuurlijk niveau geen evidentie. Al raakt men ook daar van het belang steeds meer overtuigd.’

Evelien Pieters is architect, programmamaker en auteur. Ze werkt vanuit Antwerpen aan projecten over architectuur en stad in Nederland en Vlaanderen.

Voorstel uit de ontwerpstudie van Posad voor de herontwikkeling van de twintigste-eeuwse wijken in Antwerpen. Het betreft de uitwerking voor Sint Augustinus, waar het grote ziekenhuis het mogelijk maakt om nieuw programma in de omliggende woonwijk te integreren. (Zie ook het project van De Nijl en anderen op pagina 80 en 81)

Op een zogenoemde ‘wildkaart’ toont Artgineering hoe de open ruimte in Brussel-Noord allerlei functies, projecten en initiatieven kan verbinden.

Een voorbeeld van ruimtelijke samenhang. De Europese boulevard verbindt een NAVO-terrein, de Europese wijk, internationale hoofdkantoren, scholen en hotels. Het is dé as voor (internationale) bedrijven en organisaties, goed bereikbaar met het openbaar vervoer en de fiets, en gezegend met een hoogwaardige openbare ruimte.

Herinrichting van de publieke ruimte geeft de Vesten in Leuven weer verblijfskwaliteit.

Palmhout maakte een ontwerp voor het zuidelijk deel van de Vesten – een gebied dat nu gedomineerd wordt door autoverkeer. In het plan worden verkeer en landschap meer in balans gebracht en de contouren geschetst voor vernieuwing en verdichting.